

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора **Неліна Олександра Івановича** на дисертаційну роботу **Долинської Марії Степанівни** на тему: *«Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні»*, подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія правових і політичних учень

Обрана здобувачем тема дисертаційного дослідження у контексті євроінтеграційних прагнень України має достатньо високий рівень актуальності позаяк (нехай і повільно як в Україні) відбувається адаптація національних особливостей, елементів правової системи України до європейського та міжнародного права. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття 09 жовтня 2013 року Нотаріальної палати України до одного із найавторитетніших міжнародних об'єднань – Міжнародної Співки Латинського Нотаріату (МСЛН), до якого входять асоціації нотаріусів більшості країн Європи.

Науковий аналіз становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні дозволить удосконалити чинне законодавство про нотаріат, визначити правовий статус нотаріуса, за яким він здійснюватиме публічну функцію, отримавши від держави частину її влади, але організовуватиме свою роботу як самозайнята особа вільної професії.

Реформування нотаріату в Україні має здійснюватися не тільки шляхом рецепції позитивного світового досвіду, а й з урахуванням культурно-історичних, національних і духовних особливостей України.

Недостатність пізнання історії становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в Україні, існування значної кількості дискусійних проблем, необхідність удосконалення законодавства в цій царині також зумовлюють актуальність дисертаційного дослідження Долинської М.С. Саме це дозволило дисертанту по-новому сформулювати мету і завдання дослідження, а також отримати нові наукові результати.

Дисертаційне дослідження виконано у відповідності із державною бюджетною темою Львівського державного університету внутрішніх справ «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичні виміри» (номер державної реєстрації 0116U04758).

Обґрунтованість та достовірність наукових здобутків забезпечується насамперед використанням всього методологічного інструментарію сучасної юридичної науки, діалектичного методу та окремих загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-правових методів пізнання. Дисертант у своїй науковій роботі спиралася на комплекс методів, застосовувавши принцип їхньої взаємодоповнюваності або поліметодологізму.

У своєму науковому дослідженні дисертант демонструє евристичний стиль мислення, здатність до самостійних висновків та узагальнень, критично оцінює усталені положення, уточнюючи їх з урахуванням сучасного стану, узагальнює різні підходи до теоретично складних питань, що розглядаються в дисертації. Критично оцінюючи окремі думки, з повагою ставиться до їх авторів, намагаючись з'ясувати підстави та підґрунтя, що слугували для їх висловлення. Досліджуючи ті чи інші підходи в історичному аспекті, дисертант вдало їх корегує відповідно до сучасних умов.

Системність і комплексність обраної теми дослідження підтверджує структура дисертації. Автор, починаючи дослідження із загальнотеоретичної характеристики інституту нотаріату поступово переходить до характеристики нотаріальної діяльності на українських землях, які сьогодні становлять етнічну територію України, від Давньоруської держави (Київської Русі) до сьогодення. Саме тому, роботу Марії Долинської можна вважати широким багатоаспектним дослідженням.

Аналіз змісту дисертації дозволяє зробити висновки про те, що дисертантом досягнуто мету та вирішено поставлені завдання на належному науковому рівні [с. 6-7 дисертації]. При виконанні роботи використано значну кількість наукових джерел, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, документи Центрального державного історичного архіву України (м.

Львів), опубліковану судову практику про вчинені нотаріальні дії нотаріусами та інший емпіричний матеріал.

Перший розділ дослідження Долинської М.С. «Загальні засади дослідження проблем становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні» містить ґрунтовний аналіз історіографії теми, джерельної бази та методології дослідження. Автор засвідчила глибоку обізнаність з дореволюційною історіографією становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в Україні (до 1917 року), історіографією розвитку інституту нотаріату у працях радянських і зарубіжних вчених (1917-1991 роки) та дослідження правового регулювання нотаріальної діяльності в сучасній українській історіографії (1991-2016 роки).

Огляд стану історіографії в сучасній Україні (після 1991 р.) дозволив автору зробити висновок, що історія правового регулювання нотаріальної діяльності в сучасній українській історіографії (1991-2016 рр.) викладена недостатньо і фрагментарно, обмежується в основному короткими історичними екскурсами в минуле цієї проблематики.

Слід зазначити, що дисертантом вміло проведений системний аналіз праць з інституту нотаріату і нотаріальної діяльності України українських вчених-теоретиків, зроблено певні узагальнення та висновки, які дають змогу усвідомити роль та значення робіт даних вчених для реформування органів нотаріату України після Революції гідності [с. 49-50 дисертації].

Другий розділ дисертаційної роботи є надзвичайно насиченим. У ньому здобувач висвітлює правові основи нотаріальної діяльності на українських землях у IX – першій половині XIX століть.

У результаті проведеного дослідження Марія Долинська спростувала міф радянської ідеології, за яким українці не мали своєї державності і права і лише «своя», «народна», більшовицька влада «подарувала» українському народу державу, відразу включивши її до «братньої сім'ї» народів під назвою СРСР. Автор обґрунтовує, що перші формальні ознаки нотаріальних функцій в Київській державі вбачаємо в посаді «печатника» княжої адміністрації, який

складав та реєстрував письмові документи, здійснював «перший контроль» за якістю та достеменністю документів. У Галицько-Волинському князівстві існували посади дворецького канцлера (печатника), який виконував обов'язки «нотаріуса». Отже, в цей час почалося зародження інституту нотаріату та нотаріального законодавства України [с. 94 дисертації].

Норми збірника «Еклога», рецепійовані правниками Київської Русі, щодо порядку складання письмових договорів, заповітів, не лише були юридичними передумовами нотаріального посвідчення договорів та заповітів, але й заклали підвалини нотаріального процесу [с. 96-97 дисертації].

Закони Ярослава Мудрого, договір Олега з греками 911 року, численні розділи «Руської правди», духівниці Климента і Антонія Римлянина 1147 року і два заповіти князя Володимира Васильковича Волинського свідчать про зародження давньоруського нотаріального законодавства як попередника українського нотаріального законодавства.

Дослідження становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні дозволили М.С. Долинській зробити висновок, що на українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, шляхом протоколювання в суді правові документи, укладені воєводою, старостою, підстаростою, писарем набували силу публічних актів і ставали беззаперечними [с. 118-119 дисертації]. У цьому випадку, простежується очевидна схожість інституту римського права – подання табеліонних документів до суду із занесенням їх до протоколу із принципами нотаріату, закладеними Статутом Великого князівства Литовського 1588 року.

Здобувачем з'ясовано, що нотаріальні функції на західноукраїнських землях у складі Польщі, як і в інших країнах тогочасної Європи, виконували канцелярії судів. Канцелярії вели так звані актові книги. Вписаний писарем суду (якого часто називали нотаріусом) в актові книги документ – заповіт, договір, закладна й інше – набували юридичної сили і на випадок виникнення надалі суперечки були основним, неспростовним доказом [с. 126-127 дисертації].

Дисертант робить висновок, що на розвиток нотаріальної діяльності на українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої у XIV-XVIIст., здебільшого здійснювали вплив польська й німецька правові системи, але вони модифікувались до українських реалій і справляли позитивний вплив на розвиток нотаріальної діяльності в Україні [с. 9 автореферату].

Характеризуючи нотаріальну діяльність за законодавством Української гетьманської держави (Військо Запорозьке), здобувач звернула увагу, що після Статутів Великого князівства Литовського, вперше Інструкція судам, видана гетьманом Д. Апостолом 13 липня 1730 р., Кодекс 1743 року «Права, за якими судиться малоросійський народ, проект першого цивільного кодексу України «Зібрання малоросійських прав» 1807 року детально регламентували порядок оформлення права власності на землю, вчинення заповітів, тобто нотаріальну діяльність в Україні [с. 148-149; 153-156 дисертації].

У третьому розділі дисертаційної роботи «Правові засади становлення нотаріату та правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у другій половині XIX – на початку XX століття» автор висвітлює процес поширення на українські землі, що входили до складу іноземних держав, російських інститутів нотаріату, нотаріальну діяльність на українських землях у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій (1722-1918 рр.) та Польщі (1921-1939 рр.).

У процесі аналізу усталених поглядів на ті чи інші проблеми, автор знаходить в них цікаві, незвичні аспекти і робить нестандартні висновки, які змушують переглянути ставлення до таких проблем. Встановивши, що на українських землях у складі Російської імперії нотаріальна діяльність внаслідок панування кріпосного права, поєднання судової та адміністративної влади розвивалась повільнішими темпами, ніж у Європі, дисертант зробила висновок, що на західноукраїнських землях в XIX ст. нотаріальна діяльність розвивалася, ґрунтуючись на європейських традиціях, а інститут нотаріату існував як автономний орган [с. 178-179; 218 дисертації].

Пошуки власної дослідницької парадигми дали можливість здобувачу з'ясувати, що австрійське та польське законодавство, яке впродовж 70 років діяло на західноукраїнських землях, чітко визначало правовий статус, функції, порядок діяльності Нотаріальних палати – об'єднання на професійній основі нотаріусів для захисту їхніх законних, професійних і соціальних та інших інтересів [с. 193-194 дисертації]. В Російській імперії у досліджуваний період Нотаріальної палати не було.

Цікавою видається авторська позиція здобувача, викладена у четвертому розділі «Правове регулювання нотаріальної діяльності в радянській Україні». Проведений аналіз нотаріальної діяльності, врегульованої Законом УРСР «Про державний нотаріат» (1974), аналіз нотаріальної і судової практики дали підстави здобувачу зробити висновок, що за роки радянської влади нотаріат утратив своє значення, позаяк було скасовано приватну власність на землю, на засоби виробництва. Серед правоохоронних органів він посідав останнє місце, бо його діяльність в основному стосувалася людини, її власності, її прав та інтересів. Тому робота в нотаріальній конторі була нецікавою і зводилась до засвідчення вірності копій документів [с. 288-289 дисертації].

Заслужують на увагу і позитивну оцінку низка положень, які містять елементи наукової новизни і виносяться дисертантом на захист, викладені у розділі 5 «Законодавче регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні». Зазначається, що Закон України «Про нотаріат» прийнятий 02 вересня 1993 р. визначив правові засади сучасного нотаріату і вперше в Україні поряд з державним започаткував приватний нотаріат. Автор відзначає, що формування ринкової економіки в сучасній Україні, основу якої складає приватна власність, потребує посилення правового регулювання господарських відносин, а значить, і підвищення ролі нотаріату як регулятора цих відносин. Це, в свою чергу, визначає і завдання нотаріальних органів на нинішньому етапі розвитку нашого суспільства [с. 367-371 дисертації].

Дисертант обґрунтовує думку, що науковий аналіз становлення й розвитку інституту нотаріату України дозволить удосконалити чинне законодавство про

нотаріат, створити систему нотаріату, за якої нотаріус здійснюватиме публічну функцію, отримавши від держави частину її влади (право надавати документам силу публічного акту), але організовуватиме свою роботу як самозайнята особа вільної професії [с. 370 дисертації].

Практичне значення дисертації полягає в тому, що теоретичні положення та висновки, сформульовані дисертантом у конкретних рекомендаціях і пропозиціях, можуть бути використані як дисертантом, так й іншими викладачами в науково-педагогічній діяльності, у тому числі при викладанні навчальних дисциплін «Історія держави і права України», «Нотаріат в Україні», «Нотаріальний процес в Україні». Крім того, вони можуть бути використані в інших сферах діяльності, зокрема: у науково-дослідній, у навчально-методичній роботі, у сфері правотворчості. Пропозиції і доповнення дисертанта Долинської М.С. до нормативно-правових актів в галузі нотаріату будуть враховані при опрацюванні змін до чинного законодавства про нотаріат і нотаріальну діяльність Міністерством юстиції України (Лист від 18.07.2016 р. № 25017/18105-0-33-16/8.3), Нотаріальною палатою України (Лист від 8 червня 2016 р. № 302/8).

Результати дисертаційного дослідження пройшли апробацію на 36 наукових і науково-практичних конференціях. Основні результати, положення і висновки знайшли відображення в 1 монографії, 1 навчальному посібнику, 47 статтях, що опубліковані у виданнях, які внесені до Переліку наукових фахових видань України. Аналіз змісту публікацій дає підстави стверджувати про повноту викладення в них основних результатів дисертаційного дослідження.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації, достатньою мірою розкриває основні її положення. Автореферат відповідає вимогам, які ставляться Міністерством освіти і науки України до такого виду робіт..

Зміст дисертації Долинської М.С. свідчить про наукову ерудицію автора, її теоретичний підхід до вирішення проблемних питань, вміння аналізувати у порівняльно-правовому полі нотаріальне і нотаріальне процесуальне право та правову систему України.

Оцінюючи комплексно дисертаційне дослідження, не можемо не помітити і певні недоліки та не звернути увагу на окремі положення, які мають дискусійний характер і вимагають свого додаткового роз'яснення під час захисту.

1. Оскільки дисертаційна робота торкається значного історичного етапу становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в Україні (мова йде про IX-XXI століття) здобувач на нашу думку, не повно обґрунтовує періодизацію кожного історичного відрізка. Враховуючи зазначене, варто було б показати критерії поділу та зазначити особливості кожного із періодів. Наразі, доречним є роз'яснення автором своєї позиції щодо поділу розділу 4 «Правове регулювання нотаріальної діяльності в радянській Україні» на два періоди: 1917-1943 рр. (с. 221-263) і 1944-1990 рр. (с. 262-286) та розділу 5 «Законодавче регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні» також на 2 періоди: 1991-2007 рр. [с. 290-320 дисертації] та 2008-2016 рр. [с. 320-367 дисертації].

2. У підрозділі 2.2. «Становлення та зародження нотаріальної діяльності в Київській Русі (IX-XII ст.)» на с. 95 дисертації здобувач зазначає, що рецепція візантійського права після прийняття Руссю християнства мала значний вплив на формування правової системи Київської держави. Рецепційоване візантійське право збагатило давньоруське право новими юридичними поняттями, і дало поштовх розвитку вітчизняного законодавства.

На нашу думку, цей висновок дискусійний, тому потребує додаткового пояснення. Іноземні джерела права «Еклога» та «Прохірон» в Руській державі до XIII ст. ще не були відомі, тому формування давньоруського права відбувалося незалежно від візантійського.

Ми повністю поділяємо висновки М.Ф. Владимирського-Буданова, С.В. Юшкова, Р.Л. Хачатурова, що витокami русько-візантійських договорів було поєднання руських і грецьких законів, в яких переважали суто руські елементи. Отже, можна зробити висновок, про наявність до часу укладення мирних договорів Русі з Візантією у Київській Русі досить розвиненої системи права.

3. На нашу думку, дискусійними є висновки дисертанта щодо збереження при реформуванні органів нотаріату в Україні інституту квазінотаріату, тобто наділення непрофесійних посадових осіб правом вчиняти окремі нотаріальні дії [с. 368 дисертації].

Ми вважаємо, що посвідчення заповітів і доручень посадовими особами, зазначеними у ст. 40 Закону України «Про нотаріат» здебільшого носить формальний характер. Зазвичай, ці посадові особи не мають базової юридичної освіти, і, як свідчить судова практика, саме ця категорія осіб допускає такі порушення встановлених вимог оформлення заповіту, які зумовлюють визнання його в судовому порядку недійсним.

4. На наш погляд, дисертація значного виграла б, якби автор змістовно розмежувала питання, порушені у підрозділі 5.2 дисертації і винесла в окремий структурний підрозділ 5.3 питання перспектив розвитку національної правової системи в цілому та окремих правових інститутів зокрема, серед яких значне місце займають і питання становлення та функціонування інституту нотаріату в Україні.

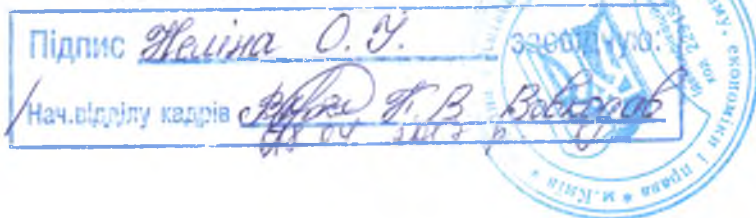
5. На нашу думку, потребує додаткового пояснення здобувачем своєї позиції щодо недостатнього використання позитивного потенціалу інституту нотаріату при здійсненні судової реформи у сфері цивільної юрисдикції, в правоохоронній сфері, хоча цей аспект може бути в подальшому окремим науковим дослідженням.

6. У висновках дисертаційного дослідження пропонується ряд пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, які не були достатньо аргументовані в тексті самого дослідження і з'явилися лише у висновках.

Попри висловлені зауваження, рецензована робота має достатній рівень самостійності, є завершеним науковим дослідженням, що відзначається актуальністю, достовірністю, обґрунтованістю положень, наукових висновків та узагальнень. Теоретичні результати й наукові положення, які містяться в авторефераті дисертації, характеризуються єдністю змісту і свідчать про особистий внесок здобувача в юридичну науку.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити **висновок**: дисертаційна робота Долинської Марії Степанівни на тему: «Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, повністю відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України та вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор - Долинська Марія Степанівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент –
доктор юридичних наук,
професор, проректор з
організаційно-правової
роботи Київського університету
туризму економіки і права

О.І. Нелін